

Liv föder dikt – Märta Tikkanen dubbelt biograferad

Jag funderade på att skriva om en Märta Tikkanen-renässans – hon är överallt. Aktuell med inte en utan två biografier i höst, bara ett drygt år efter brevbioografin *Måste försöka skri-* (2019), samtidigt som Finlands scenpremiär för *Män kan inte våldtas* spelas på Lilla Teatern och är en kritikersuccé.

Men en renässans skulle betyda att vi nu återupp-täckt henne, vilket inte riktigt stämmer. Tikkanen har givetvis varit en motstridig litterär och offentlig person, och fått lida av såväl missunnsamma recensioner som illvilliga läsare, men sedan debutromanen *nu imorron* (1970) har väl hennes position som en av våra viktigaste författare utan uppehåll sakta men säkert bara stärkts? Femtio år efter sin debut är hon fortfarande aktuell.

Siv Storå: balansgång mellan verk och liv

Hösten första Tikkanenbiografi är Siv Storås *De oerhörda orden. En bok om Märta Tikkanens författarskap* (Schildts & Söderströms), som på många sätt är helt unik och tillåter oss att helt och hållet undgå frågan om ännu en bok om en Tikkanen behövs. Storås bok är den ”första heltäckande biografien över Tikkanens författarskap”, som framför allt fokuserar på litteraturens tillkomsthistoria, analys och mottagande. Trots det enorma intresset för Tikkanens litteratur under fem decennier har ett uttömmande verk om hennes litterära stoff – otroligt nog – aldrig ännu skrivits.

Det är underbart att upptäcka ett tomrum där man inte märkt det förut och i samma veva se det fyllas. Storås bok har många starka sidor. För det första känns hennes författarmotiv tydligt från början; ”En författarbiografi är inte i första hand en personbiografi. Men eftersom motiven i de flesta av Märta Tikkanens böcker har nära samband med hennes egen livsvägs olika skeenden, har jag i många fall dröjt vid kopplingarna mellan liv och dikt; enligt min mening fördjupar de läsoplevelsen. Jag är speciellt intresserad av själva den kreativa processen, hur den stimu-

lerades eller blockerades.” Hon är sin hållning trogen genom boken och genomför sin vision som en skicklig balansgång.

Storås största förtjänst är hanteringen av både tryckta och otryckta källor. Det rika arkivmaterial som hon haft tillgång till har fått en värdig plattform i hennes händer. Genom noggrant utvalda stycken får vi ta del av bland annat Gösta Cavinus, Märta Tikkanens fars, opublicerade memoarer – 175 maskinskrivna sidor med rubriken ”Mitt liv” – och brevväxlingen mellan honom och Tikkanens mor Margit. Ett annat givande källmaterial är Nordicas (Institutionen för nordiska språk vid Helsingfors universitet) författarintervjuer. Sammanlagt utgör de ett stoff på sju och en halv timme av intervjuer som författaren Kristina Björklund gjorde år 1976 och 1983, och har spelats in för att ”få kunskap om de intervjuades språkliga bakgrund, litterära förebilder, motivkällor och arbetsmetoder”, något som Storå lyckas ta fasta på. Hennes analys av intervjuerna är, precis som hennes tolkningar av och redogörelser för Tikkanens litteratur, känslig och lyhörd, intelligent men lättillgänglig; ”Hon är förtjust i förstärkande adjektiv, *våldigt*, *oerhört* och *kolossalt* är favoriter som förekommer *hemskt*, *hemskt* ofta.” Storå är duktig på att ta fasta på nyanserna, plocka de bitar som berättar om människan bakom orden och låta det enorma material som finns om Märta Tikkanen komma fram.

Något som eventuellt kunde stjälpa Storås författarbiografi är hennes personliga relation till Märta Tikkanen. Deras vänskap är lång och har hunnit täcka såväl privata som professionella stötar och glädjeämnen; ”I de tidiga breven suckade vi mest över det som nu kallas livspusslet, alla konkurrerande roller, av vilka vi ändå inte var beredda att avstå en enda. Vi rapporterade om våra barns påhitt och om framgångar och malörer på Märtas Arbis och mitt Medis.” Trots det personliga engagemang som Storå haft gällande Tikkanens författarskap – ibland till och med i rollen som anförtrodd textgranskare för halvfärdiga skönlitterära projekt – lyckas Storå hålla författarrösten saklig. Att den aldrig blir sentimental, utan med en varm distans håller sig till sina källor, är en förtroendeframkallande egenskap i hennes berättarröst. Storå lyckas vända deras privata relation till en fördel – genom sitt professionella och personliga engagemang har hon på nära håll uppmärksammat de mottaganden, reaktioner

och konsekvenser som Märta Tikkanens litteratur framkallat i det läsande Norden.

Storås litterära analyser är ingående och nyanserad. Den kronologiska genomgången om Märta Tikkanens skrivande liv är en bladvändare i behagligt tempo av en stilsäker berättare. Trots sin litteraturvetenskapliga inriktning är den inte mager på de teman som vi är vana att få läsa när vi läser om Tikkanen – privatlivet speglas genom händelserna som föder litteratur, och väver samman livet som imiterar konst som imiterar liv. Storås bok känns genomarbetad, helt självklar.

Jag önskar att jag haft den som nyintagen litteraturstudent för tio år sen, när jag skrev min första diktanalys om en dikt i *Århundradets kärleks saga*.

Johanna Holmström: personen i fokus

Att göra facklitteratur till bladvändare är tidens anda. Fatima Bremmers *Ett jävla solsken. En biografi om Ester Blenda Nordström* (2017) och Patrik Svenssons *Ålevangeliet – berättelsen om världens mest gåtfulla fisk* (2019), som bägge tilldelats Augustpriset, är båda kända exempel på det. De kritikerrosade bästsäljarna skapar dramaturgiska kurvor genom att leka med kronologi, göra berättarrösten personlig och blåsa liv i ett ämne som vi antingen glömt eller trodde att vi visste tillräckligt om.

Den moderna fackboken, som lånar romanens fria kronologi och drivs av ett engagerat berättarjag, blandar bekymmerslöst ihop drag från dokumentarism, historisk litteratur och biografiskrivning. Johanna Holmströms *”Borde hålla käft”*. En bok om Märta Tikkanen, som utkom bara någon månad efter Storås bok, gör också just det.

Holmströms utgångspunkt är en annan än Storås. Hon får en förfrågan att skriva boken, och funderar länge på om hon ska ta tag i uppdraget. Det innebär en paus i hennes eget skönlitterära arbete i ungefär tre år framåt, och att istället fullständigt hänge sig Tikkanens enorma litterära produktion – ett material,

Omslag av Emma Strömberg

som hon delvis till och med undvikt. Det upplägget skapar de narrativa villkoren för hela boken; Johanna Holmström, kvinnlig författare, med sina egna trauman och laster, möter Märta Tikkanen, för att skriva en personbiografi om denna.

Johanna Holmströms diktjag i *”Borde hålla käft”* drivs av olika roller, vilket inte gör berättandet problemöst. Hon är journalist, researcher och skönlitterär författare, och i olika slags möten med Tikkanen utkristalliseras problematiken – de möts i personliga

samtal, de möts i texterna via Holmströms läsningar av Tikkanens litterära produktion och de möts genom Holmströms förhandsuppfattningar, tankar och de upplevelser som har format henne och hennes upplevelse av Tikkanen som författare och person. Denna uppdelning, som givetvis vill skapa ett mångbottnat narrativ, gör att Holmström kan leka med genrebegreppet och lyfta fram biografins säregenskaper.

Hon skriver också att boken oundvikligen kommer att bli en ”upprepning av sådant som redan tidigare har sagts, men också en genomgång av sådant som inte har blivit sagt”. Med det senare syftar hon inte bara på innehållet utan också på stilen. Holmströms projekt är skönlitterärt ambitiöst, hon vill måla med orden och bygga scener som stannar kvar i oss. I kontrast till alla noggranna beskrivningar och detaljerna från barndomen står Holmströms stränga retoriska frågor som ett litterärt grepp för att göra boken diskuterande, levande, ifrågasättande.

Och just ifrågasättandet är ett bärande tema genom boken.

Dels har det varit ett återkommande ämne i Tikkanens litteratur, men manifesteras här också genom Holmströms tankar och åsikter. Hon vill ställa *de svåra frågorna*, bland annat om Henrik. Henrik och hans alkoholism är ett evighetstema, som Holmström anser daterat till den grad att hon först har som avsikt att skriva en bok som inte kretsar kring Henrik. Idén tas väl emot (”äntligen!”, utropar Tikkanen), men är omöjlig att genomföra. Det visar sig att Henriks roll är så närvarande i både litteraturen och Tikkanens inre, att han inte kan sopas under mattan. Och tur så – Holmström tar upp flera dilemman kring just relatio-

nen Märta och Henrik. Hon diskuterar mannen som musa i Tikkanens produktion, och vill prata om psykisk misshandel och förtryck när Märta diskuterar sin Henrik. Trots att Holmström hört att det är en ”dödsynd” att kritisera Henrik inför Märta, vill hon åt de ämnen som är de svåraste att tala om.

Holmström kartlägger scenerna i Tikkanens liv in till minsta detalj. Hon samlar ett maffigt galleri av röster för att vidga bilden hon målar – experter som Trygve Söderling, Ebba Witt-Brattström, Tuva Korsström och Birgitta Boucht, med flera, kontaktas och/eller citeras, samtidigt som tre av hennes barn och nära vänner, bland andra Åsa Moberg, intervjuas.

På grund av detta allomfattande berättande blir boken ibland väldigt intim, tidvis till den grad att jag kommer på mig själv med att bli generad. Den reaktionen måste väl stå i linje med myten kring geniet Märta Tikkanen, den respekt som jag har för henne. Metoden tyder inte på det motsatta i Holmströms fall, tvärtom. Kanske gör Holmström till och med helt rätt när hon medvetet framkallar den reaktionen i sin läsare – konstnärsmystiken är ju passé. Idag är alla blottare, legenderna ska förmänskligas och ikonernas motgångar gärna förkroppsligas. Holmström använder även sig själv och sitt liv som objekt för en sådan granskning; ju närmare vi kommer Tikkanen, desto mer lär vi oss om Holmström i boken. I dagbokslika anteckningar som flikas in här och där, blottar Holmström i tikkanensk anda sår och smärtpunkter från bland annat ett nu avslutat äktenskap.

Holmström ägnar flera sidor åt litteraturanalis, men den är inte lika ingående som Storås. I *De oerhörda orden* går Storå kronologiskt igenom alla Tikkanens böcker, deras innehåll, mottagande och födelseomständigheter fram till släktromanen *Emma och Uno. Visst var det kärlek* (2010). Särskilt glad blir jag av hennes utförliga analys av romanen *Storfångaren* (1989), som, enligt mig, är Tikkanens bästa bok. Genom behärskade hopp kliver Storå in i bokens värld och öppnar den för läsaren genom recensioner, Tikkanens egna utlåtanden och skarp litterär analys. Hon påminner oss om den enormt rika intertextuali-

tet som inte stannar vid Märta och Henriks dialogicitet, utan sträcker sig till världens ände och tillbaka. *Storfångaren* ägnas flera sidor också hos Holmström, som placerar den i samma litterära landskap som Ulla-Lena Lundbergs *Sibirien* befinner sig i. Holmström intresserar sig i sin genomgång framför allt för hjärtefrågorna – vem var den mystiska dansken, det hopplösa kärleksobjektet? Och hur påverkade det Tikkanen att inte bli Finlandianominerad för denna bok – heller?

Ett nästan mytiskt narrativ

Kronologin, som i *”Borde hålla käft”* tar sig friheter och ofta ersätts av passande dramaturgi, får ibland en nästan fatalistisk ton. Kapitlen slutar ofta med dramatiska konstateranden om saker som Tikkanen själv ännu inte kunde ana, om någon händelse som snart inträffar, eller kommer att förändra allt. I motsats till de intima, blottande passagerna, som förmänskligar Tikkanens persona, bidrar cliffhangermetodiken till ett nästan mytiskt narrativ om personen Märta Tikkanen – att all denna framgång, all storhet, redan länge funnits i luften.

Just storheten kanske är det som tidvis får Holmströms bok att flyta i otakt. Det breda och fångslande stoffet

hade mått bra av en mer konsekvent hållning, en riktning och en röst som höll samma ton. De första 100 sidorna om barndomen känns nästan skönlitterära, medan Märta och Henriks möte skildras genom utdrag från deras respektive böcker utan mycket vidare analys. När Holmström säger något om litteraturens essens tycker jag att hon gör det bra. Varför inte ge utrymme åt det, Märta och Henriks citat behöver inte upprepas utan nya infallsvinklar.

Citaten och kapitelindragen orsakar också avbrott i min läsning – vems repliker citeras? Varför framträder brevcitaten olika? Varför är intervjuarens – Holmströms – direkta frågor till de intervjuade ibland skrivna i dialogform, och ibland lika tydligt avsända men utan citat? Jag hittar inte alltid sambandet.

”Borde hålla käft” är trots det en rik bok.

Omslag av Anders Carpelan

Som bäst är Holmström å ena sidan i sina dagboksanteckningar, på ett flygfält med en Tikkanenbok i handen, omringad av minnen och inre bilder som Tikkanens texter framkallar. Jag känner igen mig, ett visst känslodrivet förhållningssätt, scener som Tikkanen beskriver som plötsligt blir mitt livs scener. Det allmängiltiga, som är Tikkanens stora förtjänst, att kunna berätta om det upplevda. Å andra sidan fungerar Holmströms text fint när hon sammanfattar det sociolitterära Svenskfinland och Norden, ger kontext och perspektiv på rådande kulturklimat och världshändelser. De olika litterära strömningarna och dialogerna runt Tikkanens verk är härlig läsning, texten flyter på och är mättad av flera infallsvinklar. Hon lyckas peka ut det universella, samtidigt som hon lyfter det unika i litteraturen. Hon har, precis som Storå, tillbringat oräkneliga timmar i arkiv och hittat intressanta samband i brev och recensioner. Denna sammanfattning är alltså på många sätt tacksam för en Tikkanenentusiast.

Comeback för det biografiska

Att läsa dessa biografier väcker såklart den intressanta frågan om hur man över huvud taget kan skriva om ett liv. Storå och Holmström har båda stått inför en enorm utmaning, inte minst för att de är väl medvetna om att Märta Tikkanen är och kommer förbli en av våra största författare genom tiderna. Storå, som tidigare sammanställt en bred Märta Tikkanen-bibliografi, och Holmström, som ses som en av Finlands viktiga, lovande litterära röster efter succén *Själarnas ö*, kommer bägge från intressanta positioner – litterärt bevandrade men oerfarna som biografiskribenter.

Holmström och Storå hyser bägge stor respekt för källorna, och båda återkommer genomgående till exempel till korrespondensen som Tikkanen förde med väninnorna Birgitta Stenberg och Åsa Moberg. Utöver (litteratur)historiskt värde har dessa böcker även nyhetsvärde – att vi nu får läsa svar till några av de brev som Tikkanen avsånde i brevbiofilin *Måste försöka skri-*.

Efter läsningarna funderar jag länge på om jag har läst Märta Tikkanens böcker fel i alla dessa år.

Litteraturforskningstrenderna går i vågor, precis som allt annat. När mina litteraturvetenskapliga stu-

dier i Uppsala började 2011, var närläsning den rådande hållningen, då den biografiska tolkningen däremot ansågs föråldrad och tidvis till och med som ett förminskande av det litterära arbetet. Närläsning, eller close reading, ämnade se på texten och låta den tala självständigt utan att färgas av våra förhandsuppfattningar eller den information vi hade om författarens privatliv. Texten placerades då längre från sin författare än nu – att göra en tolkning utan att påverkas av allt runtomkring var att hänge sig åt texten fullständigt. Detta formade min läsning i många år framåt. Nu, tio år senare, har vårt sätt att läsa präglats av andra tankar och strömningar.

Idag är det biografiska åter aktuellt. Autofiktionen är het, kulturlivets politisering är på uppsving efter bland annat flyktingkrisen och #metoo, och författaren är i allt högre grad en offentlig person som förväntas synas och bjuda på sig själv. Precis som under den feministiska litteraturvågen vid 70-talets slut läser vi gärna texten som en spegling av vår tid och våra livsvillkor. Vi välkomnar skönlitteraturen som en kommentar till något större än vi själva.

Jag har länge velat undvika ett parallelliserande av Tikkanens litteratur och privatliv, för att inte förminska hennes litterära talanger till enbart ren ”rapportering”. Att både Storå och Holmström, som bägge är litteraturexperter på sina områden, använder Tikkanens liv som en legitim källa i sina diktanalyser tyder på att närläsningens ställning inte är densamma, att fältet är i rörelse. Framför allt menar både Storå och Holmström att Tikkanens litteratur föds ur det som är hennes liv, och att den litteraturen i sin tur formar hennes liv.

Livet och litteraturen har vävts samman och matat varandra.

Nu känns det märkligt att jag ville hålla dem isär.

SOFIA ERIKSSON

Skribentens studie av mottagandet av Märta Tikkanens *Århundradets kärlekssaga* ingick i *Nya Argus* 1–2/2020, <http://www.kolumbus.fi/nya-argus/2020/1-2/karlekssagan-nya-argus-1-2-2020.pdf>